

Vergiye Uyum Sürecinde Mükellef Tipolojisi: Gümüşhane Vergi Mükellefleri Üzerine Bir Araştırma

Taxpayer Typology in Tax Compliance Process: A Research on Gümüşhane Taxpayers

Candan Yılmaz Uğur¹

Öz

Bu çalışma, vergi mükelleflerinin vergi uyumu davranışlarını etkileyen ekonomik ve psikolojik faktörler doğrultusunda benzer tutumlar sergileyen grupları ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Gümüşhane ilinde faaliyet gösteren 303 vergi mükellefinden elde edilen veriler, vergi mükelleflerinin tutum ve davranışlarını daha iyi anlamak amacıyla Açıklayıcı Faktör Analizi ve K-Ortalamalar Kümeleme Analizi yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar; ekonomik ve psikolojik faktörlerin vergi uyumunu açıklamada etkili olduğu yönündedir. Öte yandan kümeleme analizinden elde edilen bulgular, vergi mükelleflerinin homojen bir grup olmadığını ve vergi yükümlülüklerini yerine getirmek için çok farklı mekanizmalarla uyarıldıklarını göstermektedir. Bu bağlamda vergi uyumluluğunu artırmak isteyen vergi otoritelerinin mükellef davranışlarını analiz etmesi ve vergi ile ilgili politikalarda mükellef davranışlarının dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Uyum, Ekonomik Faktörler, Psikolojik Faktörler, Mükellef Tipolojisi.

Abstract

This study aims to reveal the groups exhibiting similar attitudes in line with the economic and psychological factors affecting the tax compliance behaviours of taxpayers. In this direction, the data obtained from 303 taxpayers operating in Gümüşhane province were examined using Explanatory Factor Analysis and K-Means Cluster Analysis methods to better understand the attitudes and behaviours of taxpayers. The results obtained from the study indicate that economic and psychological factors are effective in explaining tax compliance. On the other hand, the findings obtained from the clustering analysis show that taxpayers are not a homogeneous group and that they are stimulated by very different mechanisms to fulfil their tax obligations. In this context, it is thought that tax authorities who want to increase tax compliance should analyse taxpayer behaviours and taxpayer behaviours should be taken into consideration in tax-related policies.

Keywords: Tax Compliance, Economic Factors, Psychological Factors, Taxpayer Typology.

JEL Codes: H2, H26.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Çalışmanın araştırma kısmı Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 20.09.2024 tarih ve 2024 / 7 sayılı Kararı ile alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Submitted: 13 / 11 / 2024

Accepted: 22 / 05 / 2025

¹Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü Öğretim Üyesi, Gümüşhane, Türkiye, candanyilmaz@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7915-8040>.

Giriş

Vergi sisteminin mali açıdan etkin olabilmesi ve vergi gelirlerinin artırılabilmesi için mükelleflerin vergiye uyumlarının yüksek düzeyde olması gerekmektedir. Vergiye uyum gösteren mükellefler, aynı anda (i) vergi matrahını doğru beyan etmeli, (ii) vergi yükümlülüğünü doğru şekilde hesaplamalı, (iii) beyannamelerini zamanında vermeli ve (iv) ödenmesi gereken tutarları belirtilen sürede ödemelidir. Bu koşullardan herhangi bir sapma, vergi uyumsuzluğu ile sonuçlanmaktadır (Franzoni, 1998, s. 55). Vergilerin devlet için en önemli gelir kaynağı olduğu göz önüne alındığında, vergi kayıplarının ve kaçakçılığın artması, vergi uyumunu olumsuz etkileyerek vergi tabanlarının daralmasına yol açmakta; bu durum, kamu hizmetlerinin yetersiz sunulmasına veya kamu finansmanının sürdürülebilir şekilde sağlanamamasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, bu olumsuz gelişmeler ekonomik performansı olumsuz yönde etkilemektedir (Barrios vd., 2017, s. 5).

Vergi uyumunu artırmaya yönelik politikaların belirlenebilmesi, mükelleflerin vergi ödeme ya da ödememe kararlarının arkasındaki faktörlerin anlaşılmasını gerektirmektedir (Siahaan, 2005, s. 33). Yapılan araştırmalar, mükelleflerin vergi uyumunu etkileyen birçok faktörün bulunduğunu göstermektedir. Nobel ödüllü Becker'in (1968) Suç Teorisi'nden türetilen Allingham ve Sandmo (1972) Rasyonel Beklentiler Teorisi, mükelleflerin vergi uyumunu, vergi oranı, ceza oranı ve denetim sıklığı gibi ekonomik faktörlerle açıklamaktadır. Öte yandan, Alm ve arkadaşları (1995), ekonomik olmayan faktörlerin de vergi uyumunu etkileyebileceğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda, vergi uyumu üzerine yapılan araştırmalar genellikle ekonomik faktörlerle psikolojik faktörler arasındaki ayrımı incelemeye odaklanmaktadır.

Bu bağlamda araştırmada ekonomik ve psikolojik faktörlerin vergi uyumu üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Gümüşhane ilinde faaliyet gösteren vergi mükelleflerinden elde edilen veriler Açıklayıcı Faktör Analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu sayede ekonomik ve psikolojik faktörlerin vergi uyumu üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ekonomik ve psikolojik faktörlere yönelik tutumları benzer olan mükellefleri belirlemek amacıyla da kümeleme analizi yapılmıştır. Mükelleflerin homojen dağılmadığı, farklı faktörler altında kümelendiğinin görüldüğü araştırmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Nitekim uluslararası literatürde az sayıda çalışma mükellefleri belirli faktörler altında kümelemiştir. Ulusal literatürde ise mükelleflerin ekonomik ve psikolojik faktörler altında kümelendiği çalışmalara rastlanmamıştır. Araştırmanın sonuçlarının hükümete ve politika yapıcılara vergi uyumu ile ekonomik ve psikolojik faktörlere göre kümelenen mükelleflerin motivasyonlarını anlama konusunda rehberlik ederek vergi uyumunun artırılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi için gerekli adımların atılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Üç bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümü vergi uyumuna yönelik teorik çerçeve ve literatür taramasından oluşmaktadır. İkinci bölümde araştırma metodolojisi yer almaktadır. Üçüncü bölüm ise araştırma sonuçlarına ilişkin bulgular ve bu bulgulara ilişkin yorumlar ile sonlandırılmaktadır.

1. Teorik Çerçeve ve Literatür Taraması

1.1. Ekonomik Faktörlerin Vergi Uyumuna Etkisi

Ekonomik faktörlerin vergi uyumuna etkisi, Rasyonel Beklentiler çerçevesinde şekillenen Allingham-Sandmo (1972) Yaklaşımı ile açıklanmaktadır (Didinmez, 2018, s. 12). Bu yaklaşım, Becker (1968) tarafından geliştirilen Suç Modeli'nin vergi kaçakçılığına uyarlanmış bir versiyonudur. Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı'na göre, rasyonel bireyin vergi kaçırma davranışı, denetim sıklığı, vergi oranı ve vergi kaçakçılığı tespit edilirse uygulanan ceza oranı tarafından belirlenmektedir. Bu bağlamda, rasyonel bir mükellefin denetim ve ceza oranları arttıkça vergi kaçırmanın maliyeti artacağı için vergiye uyum göstermesi beklenmektedir (Kitapçı, 2015, s. 43). Ekonomik faktörler arasında mükelleflerin gelir düzeyi, denetim süreçleri, ceza oranları, vergi oranları, vergi sistemi, vergi yükü ve enflasyon oranı gibi çeşitli değişkenler yer almaktadır. Ancak, bu araştırmada özellikle vergi oranı ve vergi sisteminin karmaşıklığı gibi unsurların vergi uyumu üzerindeki etkilerine odaklanılmaktadır. Vergi oranı, mükelleflerin vergi ödeme motivasyonlarını doğrudan etkileyen bir faktörken, vergi sisteminin karmaşıklığı ise mükelleflerin vergi yükümlülüklerini anlamada yaşadıkları zorluklar ve uyum sağlama konusundaki isteksizlikleriyle ilişkilidir.

1.1.1. Vergi Oranı

Vergi oranı, etkisi kesin olmamakla birlikte vergi uyumu davranışını etkileyen ekonomik faktörlerden biridir. Vergi oranlarındaki artış, vergi kaçakçılığını teşvik edebilirken, vergi oranlarında bir düşüşün vergi uyumluluğunu kesin bir şekilde iyileştiremeyebileceği öne sürülmektedir (Vincent, 2021, s. 4). Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı çerçevesinde şekillenen Allingham-Sandmo (1972) modeline göre, vergi kaçırmaı etkileyen temel parametreler; vergi oranı, vergi idaresi tarafından denetim olasılığı ve kaçakçılığın tespit edilmesi durumunda uygulanan ceza oranıdır. Ancak bazı araştırmalar, vergi mükelleflerinin vergi oranlarından bağımsız olarak gelirlerini tam bildirebileceklerini veya daha az bildirebileceklerini ve bu nedenle vergi oranlarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir (Allingham ve

Sandmo, 1972). Bununla birlikte, vergi oranları ile vergi uyumu arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirten çalışmalar da mevcuttur (Kehelwalatenna ve Soyza, 2020; Bakri, 2024). Diğer taraftan, vergi oranlarındaki artışın vergi uyumunu azaltacağına ve vergi oranları ile vergi uyumu arasında negatif bir ilişki olduğuna dair araştırmalar da bulunmaktadır (Ali vd., 2001; Mas'ud vd., 2014; Eze ve Owata, 2021; Tabakan ve Avcı, 2021; Chindengwike ve Kira, 2022).

1.1.2. Vergi Sisteminin Karmaşıklığı

Vergi uyumu üzerinde etkili olan ekonomik faktörlerden biri de vergi sisteminin karmaşıklığıdır. Vergi sisteminin karmaşıklığı, Tran-Nam ve Evans (2014) tarafından farklı perspektiflerle tanımlanmıştır. Muhasebeci açısından bakıldığında vergi karmaşıklığı, vergi beyannamelerinin hazırlanması için gereken süreyi ifade etmektedir. Vergi alanında uzmanlaşmış bir avukat için vergi karmaşıklığı, vergi kanunlarını okuma, anlama ve yorumlama zorluğuna işaret etmektedir. Vergi mükellefi içinse vergi karmaşıklığı, ilgili vergi mevzuatına uyum sağlamak için alınan önlemler ve katlanılan maliyetleri kapsamaktadır (Musimenta, 2020, s. 5). Genel anlamda, vergi karmaşıklığı; prosedürel karmaşıklık, hesaplama karmaşıklığı, düşük okunabilirlik düzeyi, uyumluluk karmaşıklığı, biçim karmaşıklığı ve kural karmaşıklığı gibi alt kategorilere ayrılabilir (Vincent, 2021, s. 4).

Vergi sisteminin karmaşıklığının vergi uyumu üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda, karmaşık vergi sistemlerinin vergi uyumunu olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Gambo vd. (2014), 44 Afrika ülkesiyle yaptıkları araştırmada, vergi sistemi karmaşıklığının vergi uyumu üzerinde önemli derecede negatif bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Saad (2014) ise Yeni Zelanda'da gerçekleştirdiği çalışmada, katılımcıların vergi sistemini karmaşık olarak algıladıklarını ve bu karmaşıklığın vergi uyumsuzluğunu artıran önemli faktörlerden biri olduğunu ifade etmiştir. Sapiei vd. (2014), Malezya'da kurumlar vergisi raporlama gerekliliklerine ilişkin bir çalışmada, 473 firmadan elde edilen verilerle, vergi sistemi karmaşıklığının gelir beyanında eksiklik, gider fazlası beyanı ve genel vergi uyumsuzluğu davranışlarının ortaya çıkmasında etkili olduğunu bulmuşlardır. Musimenta (2020), Uganda'da 176 vergi mükellefiyle gerçekleştirdiği araştırmasında, karmaşık vergi sistemlerinin mükelleflerin uyum sağlamak için ekstra eğitim almalarını ya da dışarıdan profesyonel tavsiye almalarını gerektirdiğini ve bu nedenle vergi karmaşıklığının vergi uyumu üzerinde doğrudan ve dolaylı (uyum maliyetleri yoluyla) etkiler yarattığını vurgulamıştır. Vincent (2021) ise Sahra Altı Afrika'daki küçük ve orta ölçekli işletmelerin vergi uyumu davranışları üzerine yaptığı çalışmada, vergi yasalarındaki karmaşıklığın, gelir vergisi beyannamesi hazırlama zorlukları, belirsizlik ve açıklık sorunlarının vergi uyumsuzluğunu artırdığını ortaya koymuştur. Çalışmada, vergi mükelleflerinin yetersiz teknik bilgiye sahip oldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Nasution vd. (2020), Güney Sumatra/Endonezya'da 900 vergi mükellefi ile yaptıkları araştırmalarında, vergi sistemi karmaşıklığı ile vergi uyumu arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Türkiye'de ise, Öner ve Cural (2019) Gelir Vergisi Kanunu (GVK) ve Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) tarafından 2006-2017 yılları arasında yayınlanan gelir vergisi beyanname düzenleme rehberleri ve beyan broşürlerinin okunabilirliğini inceleyerek vergi sistemi karmaşıklığını ölçmeyi amaçlamışlardır. Ateşman Okunabilirlik Ölçütü ile yapılan analiz sonucunda, GVK ve ilgili beyanname düzenleme rehberlerinin okunabilirliğinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Zeren (2019) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise, çeşitli endekslerle yapılan karşılaştırmalarda, Türkiye'nin vergi sistemi karmaşıklığının oldukça yüksek olduğu ve Türk vergi sisteminin dünya genelinde en karmaşık sistemlerden biri olarak değerlendirildiği belirtilmiştir. Arslan (2020) ise Kurumlar Vergisi Kanunu'nun dil yapısını inceleyerek, Türkçe metinler için genel kabul gören Ateşman Okunabilirlik Ölçütü ile yaptığı analizde, Kurumlar Vergisi Kanununun okunabilirlik açısından zor bir metin olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Bozdağ ve Rakıcı (2023) Trabzon ilinde 394 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmada, vergi dairesi personelinin ve Trabzon'da faaliyet gösteren mükelleflerin vergi sisteminin karmaşık olduğuna dair algılarının yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmalar, vergi sisteminin karmaşıklığının vergi uyumunu olumsuz yönde etkileyebileceğini ve mükelleflerin vergi yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri için sistemin daha anlaşılır hale getirilmesi gerektiğini göstermektedir.

1.2. Psikolojik Faktörlerin Vergi Uyumuna Etkisi

Vergilendirme, yalnızca ekonomik bir süreç olmakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal bir olgudur ve mükelleflerin psikolojik tepkileri vergi uyumunu etkileyen önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Karaca vd., 2020, s. 65). Bu bağlamda, vergi uyumu sürecini etkileyen çeşitli psikolojik faktörler bulunmaktadır. Araştırmada, özellikle sosyal normlar, adalet algısı ve vergi ahlakı üzerinde durulmaktadır. Sosyal normlar, bireylerin toplumda diğer bireylerin vergi ödeme davranışlarından etkilendiklerini ve bu etkileşimin vergi uyumunu şekillendirdiğini göstermektedir. Adalet algısı ise vergi sisteminin eşit ve adil olduğuna dair bir inancın, mükelleflerin vergi uyumunu artırabileceğini ortaya koymaktadır. Vergi ahlakı ise, bireylerin vergi ödeme yükümlülüklerini yalnızca yasal bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir etik sorumluluk olarak kabul etmelerini sağlayan bir faktördür. Bu psikolojik faktörlerin etkin bir şekilde yönetilmesi, vergi uyumunun artırılmasında kritik bir rol oynamaktadır.

1.2.1. Sosyal Normlar

Sosyal normlar, vergi mükellefleri üzerinde yapılan araştırmalarda sıklıkla incelenen psikolojik değişkenlerden biridir. Sosyal normlar, grup üyeleri tarafından paylaşılan ve sosyal davranışları yönlendiren kurallar ile standartlar olarak tanımlanmaktadır (Cahyonowati vd., 2023, s. 4). Sosyal normlar, bireylerin kendi inançlarını yansıttığı için, vergi gibi davranışlar üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir (Jimenez ve Iyer, 2016, s. 18). Vergi ile ilgili sorumlulukların toplumun büyük bir kesimi tarafından yerine getirildiği algısı, vergi mükelleflerinin, inandıkları sosyal normlara uygun şekilde davranmalarını teşvik etmekte ve bu durum uzun vadeli ortak çıkarlar için hareket etmelerine neden olabilmektedir. Sosyal normlara aykırı hareket eden bireyler ise, vergi yükümlülüklerini yerine getirmedikleri için rahatsızlık, suçluluk veya utanç gibi olumsuz psikolojik durumlarla karşılaşabilirler (Cahyonowati vd., 2023, s. 4).

Literatürde, vergi uyumunun artırılmasında sosyal normların önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir (Bobek vd., 2007; Tusubira ve Nkote, 2013; Jimenez ve Iyer, 2016; Kostitsa ve Sittler, 2017; Akbelen vd., 2021; Cahyonowati vd., 2023). Bununla birlikte, Blanthorne ve Kaplan (2008) tarafından yapılan bir çalışmada, vergi kaçırma fırsatı, vergi kaçırma konusundaki etik inançlar, sosyal normlar ve vergi kaçırma arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışma, sosyal normların doğrudan vergi kaçırma etkileyen bir faktör olarak ilişkilendirilmediğini, ancak etik tutumların sosyal normlar ve vergi kaçırma arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini belirtmiştir. Bu bulgu, sosyal normların etkisinin dolaylı bir şekilde, etik inançlar aracılığıyla ortaya çıktığını göstermektedir.

1.2.2. Adalet Algısı

Adalet, vergi sistemlerinin ve vergi kanunlarının temelinde yer alan en önemli özelliklerden biridir (Niesiobedzka ve Kołodziej, 2020: 246). Genel olarak adalet kavramının prosedürel adalet, dağıtım adaleti ve cezalandırıcı adalet kavramlarını içeren çok boyutlu bir belirleyici olduğu kabul edilmektedir. Bu araştırmada “adalet” dağıtım adaleti kavramının yerine kullanılmaktadır. Dağıtım adaleti genel olarak yatay adalet ve dikey adalet olarak ikiye ayrılmaktadır.² Yatay adalet, aynı ödeme gücüne sahip olanların aynı şekilde vergilendirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle yatay adalet, vergi ödemeden önce eşit durumda olan bireylerin vergi ödedikten sonra da eşit durumda olmasıdır. Dikey adalet ise, ödeme gücü daha yüksek olanların vergi yükünün de nispeten yüksek olmasını ifade eder (Gordon ve Wen, 2017, s. 8).

Adalet algısının vergi uyumu üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmalarda da dağıtım adaleti arttıkça vergi uyumunun arttığı gözlemlenmiştir (Kim, 2002; Hartner vd., 2008; Palil and Mustapha, 2011; Saad, 2012; Tehulu ve Dinberu, 2014; Mukhlis vd., 2015; Faizal ve Palil, 2015; Mahangile ve Holland, 2015; Akbelen vd., 2021). Bu çalışmalardan farklı olarak ve Verboon (2010) adaletin vergi uyumu üzerindeki etkisinde güvenin aracılık rolünü incelemişler ve vergi makamlarına duyulan yüksek güvenin, vergi uyumunu artırma aracı olarak usul adaletinin etkinliği için önemli bir sınır koşulu oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır.

1.2.3. Vergi Ahlakı

Vergi ahlakı; bireyleri daha dürüst davranmaya, doğru bilgi vermeye ve vergi ile ilgili sorumluluklarında uyumlu davranmaya teşvik eden psikolojik faktörlerden biridir. Vergi ahlakı bireylerin vergi ödeme arzusunu ya da vergi ödemenin topluma katkı sağladığına dair inanç olarak tanımlanmaktadır (Mayowan, 2018, s. 265). Bu bağlamda vergi ahlakı yüksek olan bireylerin topluma katkıda bulunabileceğine dair inançları artmaktadır. Vergisini ödeyemeyen ya da eksik ödeyen bireylerde ise suçluluk ve utanç duygusunun olduğu görülmektedir (Torgler, 2007, s. 7).

Vergi ahlakı genellikle tek bir kavram olarak ele alınsa da, aslında vergi uyumunun temelinde yatan bir dizi ekonomik ve psikolojik motivasyonu ifade etmektedir. Vergi ahlakının işlediği kanalları belirlemek, bireysel tercihlerinin anlaşılması ve uygun politika yanıtlarının tasarlanması açısından önemlidir. Günümüzde vergi ahlakını belirleyen ekonomik ve psikolojik unsurlar;

- i) Bireyin vergi ödemekle ilgili dürüstlük, vatandaşlık bağı, yasalara uyma ve utanç gibi unsurlarından beslenen içsel motivasyonu,
- ii) Bireylerin vergileri sosyal sözleşmenin parçası olarak görebildiği ve bireyin vergi ödemeye istekli olmasının, devletle doğrudan vergi-yarar bağlantıları ilişkilerine bağlı olduğu durumları ifade eden karşılıklılık,

² Dağıtımsal adalet kavramı içerisinde yer alan diğer bir unsur da değişim adaletidir. Değişim adaleti; vergi mükelleflerinin ödedikleri vergilerle orantılı olarak yararlandıkları kamu mal ve hizmetlerinin düzeyini ifade etmektedir. Ancak verginin zorunlu ödeme olması ve karşılıksız olması nedeniyle değişim adaletinin ölçülmesi güçtür (Abdul, 2019, s. 34).

iii) Bireylerin başkalarının davranışlarına uymak isteyebileceğini yani bireylerin vergilerini ödemesinin, diğer kişilerin görüşlerine veya davranışlarına bağlı olduğunu ifade eden akran (benzer mükellefler) etkileri ve sosyal etkiler,

iv) Bireylerin vergi ödeme isteğini etkileyebilecek uzun süreler boyunca devam eden ve içselleştirilmiş kültürel faktörler ve

v) Bireylerin bir denetim olasılığını ve sonuçlarını yanlış algılayabileceğini ve zarardan kaçınma sergileyebileceğini ifade eden fayda maksimizasyonundan kaynaklanan bilgi kusurları ve sapmalar olarak özetlenebilir. Vergi ahlakını belirleyen ekonomik ve psikolojik unsurlar birbiriyle karşıt olmayıp, aslında birbirleriyle örtüşebilmekte ve etkileşebilmektedir (Luttmer ve Singhal, 2014, s. 155).

Vergi ahlakına yönelik çalışmaların Allingham ve Sandmo'nun (1972) vergi mükelleflerinin uyumu için motivasyon faktörleri üzerine yaptıkları çalışmanın eleştirisi ile başladığı görülmektedir (Alexander ve Balavac - Orlic, 2022, s. 3). Rasyonel beklentiler çerçevesinde beklenen fayda üzerine şekillenen Allingham – Sandmo yaklaşımı, Becker'in (1968) Suç Modeli'nin vergi kaçırma bağlamına basit bir uygulamasıdır. Allingham - Sandmo Yaklaşımı'nda vergi kaçırmaı etkileyen temel parametreler; vergi oranı, vergi idaresi tarafından denetlenme olasılığı ve kaçakçılığın tespit edilmesi koşuluyla uygulanan ceza oranıdır. Vergi mükellefleri, vergi kaçırmanın faydalarını (daha düşük vergi ödemeleri) vergi kaçırmanın maliyetleriyle (yakalanma ve cezalandırılma olasılığı) takas ederek vergi idaresine beyan edecekleri gelir tutarını seçmektedirler (Luttmer ve Singhal, 2014, s. 149). Mükelleflerin elde edecekleri fayda, katlanacakları maliyetten fazla ise vergi kaçırma olasılığı artacaktır (Kitapçı, 2015, s. 43). Literatürde yer alan araştırmalar, ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal ve psikolojik unsurların da vergi uyumu üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Çeşitli çalışmalarda, idareye duyulan güven, vergi sistemine ve uygulamalarına yönelik adalet algısı, sosyal normlar, dindarlık ve demokrasi düzeyi gibi faktörlerin vergi ahlakı üzerinde belirleyici rol oynadığı ortaya konmuştur. Örneğin, Alm ve Torgler (2006) 1999-2000 Dünya Değerler Anketi (WVS) verilerini kullanarak ABD ve Avrupa üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, kadınların ve erkeklerin vergi ahlakının daha yüksek olduğunu, yaş arttıkça vergi ahlakının güçlendiğini ve dindarlık ile vergi ahlakı arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Torgler ve Schaltegger (2005) ise 1999 yılına ait ISSP verileriyle İsviçre'de yaptıkları çalışmada, eğitim seviyesi ve dindarlık ile vergi ahlakı arasında pozitif bir ilişki olduğunu, ayrıca hukuk sistemine duyulan güvenin vergi ahlakını artırdığını ve doğrudan demokrasinin vergi ahlakı üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu vurgulamışlardır. Daude vd. (2013), Sırbistan ve Slovenya'da 2005–2009 yılları arasındaki WVS verilerini kullanarak yaptıkları araştırmada, vergi ahlakının kadınlar, yaşlılar, yüksek eğitilmiş bireyler, emekliler ve dindar kişilerde daha güçlü olduğunu, ayrıca hükümete duyulan güven arttıkça vergi ahlakının da arttığını tespit etmişlerdir. Kondelaji vd. (2016), İran'da WVS verileri ile yaptıkları çalışmada, eğitim ve gelir arttıkça vergi ahlakının azaldığını, ancak hükümete duyulan güven, kurumlara duyulan güven, milli gurur ve finansal memnuniyet gibi faktörlerin vergi ahlakı ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. Williams ve Krasniqi (2017) ise 35 Avrupa ülkesi üzerinde 2010 Life in Transition Survey verilerini kullanarak yaptıkları araştırmada, güçlü hukuk sistemlerine, düşük yolsuzluk oranlarına, güçlü yasal haklara sahip ülkelerde ve yüksek hükümet gelirleri ve yüksek hükümet harcamalarına sahip ülkelerde vergi ahlakının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Nyamapheni ve Robinson (2022), Güney Afrika ve Zimbabwe üzerinde yaptıkları çalışmada, demografik faktörlerin vergi ahlakı üzerindeki etkisinin zayıf olduğunu, ancak her iki ülkede de yolsuzluk algısının vergi ahlakını etkileyen en önemli faktör olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca, Zimbabwe için açıklık değişkeninin de modele dahil edilmesiyle, açıklık ve vergi ahlakı arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Türkiye'ye yönelik yapılan çalışmalarda da benzer bulgular elde edilmiştir. Gökbunar vd. (2007) tarafından 2002 EVS verileri ile yapılan araştırmada, yaşlılar, kadınlar ve dindar kişilerde vergi ahlakının daha yüksek olduğunu, demokrasiye bağlılık arttıkça vergi ahlakının güçlendiğini ve yasal sisteme duyulan güven ile vergi ahlakı arasında ters bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Bilgin (2011), 2007 WVS verileri ile yaptığı çalışmada, siyasetin önemi, dinin önemi, dindarlık, hükümete güven ve ulusal onur ile vergi ahlakı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Doğan ve Seçilmiş (2020), Türkiye için 1990, 1996, 2001, 2007 ve 2012 WVS verileri ile gerçekleştirdikleri çalışmadan elde ettikleri bulgulara göre, güven ve finansal tatmin düzeyi arttıkça vergi ahlakının azaldığını, devlete güven, dinin önemi ve milli gurur düzeyinin arttıkça vergi ahlakının yükseldiğini tespit etmişlerdir. Uğur ve Günay (2022) tarafından yapılan bir diğer çalışmada ise, milli gurur, demokrasi, polise ve silahlı kuvvetlere duyulan güven ile yaşam memnuniyetinin vergi ahlakı ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuş, öte yandan yolsuzluk algısının ve gelir eşitsizliği algısının vergi ahlakı ile negatif ilişkili olduğu görülmüştür.

2. Metodoloji

2.1. Araştırmanın Tasarımı

Vergi mükelleflerinin vergi uyum niyetlerini belirlemek amacıyla geliştirilen anket, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, vergi uyumunun ekonomik belirleyicileri yer almakta olup, bu belirleyiciler arasında vergi sistemi karmaşıklığı ve vergi oranları bulunmaktadır. Bu faktörler, Tenidou vd. (2015), van Dijke vd. (2019) ve Paleka ve Vitezic (2023) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılan 8 maddeyle ölçülmüştür. İkinci bölümde, vergi uyumunun psikolojik belirleyicileri ele alınmaktadır. Bu belirleyiciler; vergi ahlakı, sosyal normlar ve adalet algısına odaklanmaktadır. Bu faktörler, Kirchler vd. (2006), Hauptman vd. (2015), Farrar vd. (2019) ve Paleka ve Vitezic (2023) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılan 14 maddeyle ölçülmüştür. Üçüncü bölümde ise, demografik belirleyiciler yer almaktadır. Bu bölümde cinsiyet, eğitim düzeyi, aylık gelir, faaliyet yılı ve faaliyet alanı gibi demografik faktörler dikkate alınmaktadır. Tüm bu ölçeklerde, katılımcıların yanıtları 1'den (=kesinlikle katılmıyorum) 5'e (=kesinlikle katılıyorum) kadar uzanan beş düzeyli Likert tipi ölçek ile değerlendirilmiştir.

2.2. Veri Toplama

Araştırma 23/09/2024 – 30/10/2024 tarihleri arasında Gümüşhane ilinde yürütülmüştür. Ana kütlenin tamamına ulaşmak teknik ve mali açıdan zor olduğundan araştırmada kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Gümüşhane ilinde bulunan küçük ve orta ölçekli işletme/firma sahipleri ile yüz yüze görüşülmüştür. 350 anketin dağıtıldığı araştırmada boş veya çelişkili cevaplar içeren 47 anket örneklemden çıkarılmış ve araştırma 303 veri ile tamamlanmıştır.³ Araştırma Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 20/09/2024 tarih ve 2024/7 sayılı toplantısında görüşülmüş ve gerekli izin alınmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Veriler IBM SPSS Statistics 27 kullanılarak analiz edilmiştir. İlk olarak, katılımcıların sosyo-demografik profilini incelemek için tanımlayıcı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Ardından vergi uyumunun belirleyicilerini tespit edebilmek için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır.

2.3.1. Açıklayıcı Faktör Analizi

Açıklayıcı (açımlayıcı, keşfedici) faktör analizi; çok sayıdaki değişkeni belirli sayıda gruplara ayırarak, her bir grubun içindeki değişkenler arasındaki ilişkiyi maksimum, gruplar arasındaki ilişkiyi ise minimum yaparak, grupları yeni değişkenlere dönüştüren bir analiz türüdür. Türetilen bu yeni değişkenler faktör olarak tanımlanmaktadır. Faktör analizi, çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkilere dayanarak, birbirinden bağımsız ve daha az sayıda, daha anlamlı ve özet biçimde yeni değişkenler bulunmasını sağlamaktadır (Karagöz, 2019, s. 671).

Araştırmanın faktör analizi için uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği ölçütü (KMO) ve Bartlett küresellik testinin yapılması gereklidir. Araştırmada da Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği ölçütü (KMO) ve Bartlett küresellik testi uygulanmıştır (Tablo 1). Ayrıca, 0,30 ile 0,40 arasında değişen faktör yüklerinin faktör örüntüsünün oluşumunda alt kesme noktası olarak belirlenebileceği ifade edilmektedir (Erdoğan vd. 2007, s. 7). Bu çalışmada alt kesme noktası 0,30 olarak kabul edilmiştir.

Faktör döndürme yöntemi olarak dik döndürme yöntemi Varimax kullanılmıştır. Faktör döndürme yöntemlerinin temel amacı faktör matrislerindeki satır ve sütunları birleştirerek anlaşılır hale getirmektir. Dik döndürmede, faktörler birbiri ile ilişkisizdir (bağımsızdır), eğik döndürme yönteminde her faktör birbirinden bağımsız olarak döndürülür. Eğer faktörler arasında bir ilişki olduğu düşünülüyorsa eğik döndürme yöntemi kullanılır (Avcı, 2019: 22 – 24). Araştırmanın amacı bir model oluşturmak ve araştırmanın amacına en uygun sayıda 'bağımsız' faktör elde etmek olduğundan, dik döndürme yöntemi olan varimax döndürme ile faktör çıkarma yaygın olarak kabul görmektedir (Keiffer, 1998'den aktaran Yaşlıoğlu, 2017, s. 78).

³ Gümüşhane Ticaret ve Sanayi Odası web sitesinde Gümüşhane/Merkezde faaliyet gösteren 790 mükellef bulunmaktadır. Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) 2 göre 1000 kişilik evreni temsil edecek katılımcı sayısının, %95 güvenilirlik oranı ve %5 örnekleme hatası ile 278 katılımcıdan oluşması gerektiği söylenebilir. Çalışmada 303 katılımcının yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda örneklem sayısının yeterli olduğu söylenebilir. Yazıcıoğlu, Y., Erdoğan, S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Detay Yayıncılık.

3. Bulgular

Araştırmada yer alan 303 katılımcının demografik özellikleri şöyledir. Katılımcıların % 20,8'i kadın % 78,2'si erkektir. Katılımcıların yaş ortalaması 41,49'dur. Katılımcıların % 72'si aylık ortalama 0 – 30.000 TL gelir elde etmektedir. Eğitim düzeyi % 18,5 ortaokul, % 20,1 ile ilkököl ve % 36,3 ile lise düzeyindedir. Son olarak katılımcıların % 66'sı 3 – 7 yıl aralığında faaliyet göstermektedir.

Araştırmada ilk olarak Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Yapılan bu analizde Kaiser-Meyer-Olkin testi 0,682 olarak tespit edilmiş ve 6 faktörlü bir yapının olduğu görülmüştür. Ancak araştırmada yer alan bazı maddelerin ortak faktör varyans değerlerine sahip olduğu görülmüş ve söz konusu maddeler analiz dışında tutulmuştur (4. Madde). 6 faktörden oluşan Açıklayıcı Faktör Analizi nihai sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Döndürülmüş Faktör Analizi Nihai Sonuçları ve Faktör Yükleri

İfade	1	2	3	4	5	6
S1. Daha az vergi ödemek için vergi indirimleri ile ilgili manipülasyonları kabul edilebilir buluyorum.		0,876				
S2. Yasal olmasa bile daha az vergi ödeme fırsatım olsa bu fırsatı değerlendiririm.		0,663				
S3. Elden nakit ödeme uygulamasını vergi ödemekten kaçınmanın kabul edilebilir bir yolu olarak görüyorum.		0,735				
S4. Vergi ile yükümlülükler uylulmasının gerekli olduğuna inanıyorum. (çıkarılmıştır)						
S5. Vergi oranları çok yüksekse vergi kaçırmanın kabul edilebilir olduğuna inanıyorum.		0,838				
S6. Vergi kanunları basit ve anlaşılır bir dille yazılmıştır.	0,816					
S7. Vergi yükümlülüklerimle ilgili mevcut yasal düzenlemeleri anlıyorum.	0,914					
S8. Vergi mevzuatına ilişkin açıklamaları anlamak çok fazla çaba gerektirmez.	0,907					
S9. Güncel vergi kanunları konusunda kendimi yeterli ve bilgili hissediyorum.	0,805					
S10. Vergi kanunlarında ve vergi makamlarının yayınlarında kullanılan terimleri anlamak benim için zordur.	-0,702					
S11. Gelir vergisi / Kurumlar vergisi oranları çok yüksek.					0,747	
S12. Gelir vergisi / Kurumlar vergisi oranlarının artırılması kayıt dışı ekonominin artmasına yol açar.					0,833	
S13. İşgücü üzerindeki toplam vergi yükünün çok yüksek olduğuna inanıyorum.					0,677	
S14. Ailem vergi ile yükümlülüklerimi kanun ve yönetmeliklere uygun olarak yerine getirmemi bekler.				0,954		
S15. Arkadaşlarım vergi ile yükümlülüklerimi kanun ve yönetmeliklere uygun olarak yerine getirmemi bekler.				0,965		
S16. Vergi ile ilgili yükümlülüklerimi yerine getirmezsem çevremdeki insanlar bunu kesinlikle onaylamaz.				0,872		
S17. Ödediğim vergi düzeyi genel olarak adildir.						0,928
S18. Ödediğim vergi karşılığında yeterli düzeyde kamu hizmeti alıyorum.						0,884
S19. Vergi makamlarının vergi ile ilgili karar süreçleri ve vergi denetimleri adil şekilde yürütülmektedir.						0,423
S20. Yüksek gelirli kazananların orta gelirli kazananlardan daha yüksek bir vergi oranına tabi olması adildir.			0,704			
S21. Orta gelirli kazananların yüksek gelirli kazananlardan daha düşük bir oranda vergilendirilmesi adildir.			0,858			

(Devamı)

S22. Yüksek gelirli kazananlar düşük gelirli kazananlardan daha fazla gelir vergisi ödemelidir.			0,873			
Varyans Özdeğerleri %	27,831	15,461	12,825	9,998	7,618	5,692
Kümülatif Varyans %	27,831	43,293	56,118	66,116	73,734	79,426
Kaiser-Meyer-Olkin Testi	0,682					
Bartlett's Testi	$\chi^2 = 6093,326$ $df = 210$ $Sig = 0,000$					

Birinci faktör “vergi karmaşıklığı” vergi mevzuatı ve vergi ile ilgili düzenlemeler ile ilgili beş maddeden oluşmuştur. Özdeğeri 27,831 olan bu faktör toplam varyansın % 27’sini açıklamaktadır. İkinci faktör “vergi ahlakı” özellikle vergi uyumunun gerekçelendirilmesi ile ilgili olarak vergi manipülasyonunda karar verme sürecini daha iyi anlamak amacıyla vergi yükümlülüklerine yönelik kişisel tutumlarla ilgili beş maddeden oluşmaktadır. Ancak bu maddelerden biri olan “Vergi ile yükümlülükler uylmasının gerekli olduğuna inanıyorum.” ifadesi ortak faktör varyans değerlerine sahip olduğu için analizden çıkarılmıştır. Özdeğeri 15,461 olan bu faktör toplam varyansın % 43,30’unu açıklamaktadır. Üçüncü faktör farklı gelir elde edenlerin farklı vergilendirilmesi olarak tanımlanan “dikey adalet” katılımcıların dikey adalet algısını ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Özdeğeri 12,825 olan bu faktör toplam varyansın % 56,118’ini açıklamaktadır. Dördüncü faktör “sosyal normlar” sosyal grupların, yani aile, arkadaşlar ve çevredeki insanların, katılımcıların vergi uyumu üzerindeki etkisine ilişkin üç madde ile ölçülmüştür. Özdeğeri 9,998 olan dördüncü faktör toplam varyansın % 66,11’ini açıklamaktadır. Beşinci faktör “vergi oranı” katılımcıların vergi oranlarına ilişkin görüşlerini ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Üç maddeden oluşan bu faktörün özdeğeri 7,618’dir ve toplam varyansın % 73,734’ünü açıklamaktadır. Altıncı faktör olan “yatay adalet” katılımcıların ödedikleri vergi karşılığında yeterli kamu hizmeti aldıkları algısı ve bu durumdan duyulan memnuniyeti ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Üç maddeden oluşan yatay adalet faktörünün özdeğeri 5,692 olup toplam faktörün % 79, 43’ünü açıklamaktadır. Sosyal bilimlerde % 60 nin üzerindeki varyans değerleri modeldeki bağımlı değişkenlerin açıklayıcılığın yüksek olduğunu göstermektedir (Karagöz, 2019: 681). Ayrıca altı faktörden oluşan 22 maddelik ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin Testi 0,682 olduğundan araştırmanın faktör analizi için uygun olduğu görülmektedir. Kaiser-Meyer-Olkin Testi faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi gibi analizlerde, verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığını değerlendiren bir ölçüttür. KMO testi, verilerin faktör analizi yapmaya uygunluğunu belirlemek için kullanılır ve genel olarak örneklem büyüklüğü ile değişkenler arasındaki ilişkileri değerlendirmektedir. KMO değerinin 0.60 ve üzerinde olması halinde verilerin faktör analizi için yeterli olduğu kabul edilmektedir (Field, 2013; Karagöz, 2019; Büyüköztürk, 2024). Ayrıca Bartlett's Testi $\chi^2 = 6093,326$, $df = 210$; $p = 0,000$ olduğundan veriler normal dağılmaktadır.

Vergi uyumunun belirleyicilerinin altında yatan boyutlar ortaya çıkarıldıktan sonra, analizdeki bir sonraki adım katılımcıları kümelemek olmuştur. Kümeleme analizi, önceki analizde açıklanan altı faktöre ilişkin algılarına dayalı olarak farklı katılımcı gruplarını belirlemiştir. Daha büyük veri setleri için uygun olan ($n > 200$) hiyerarşik olmayan K-ortalamlar kümeleme yöntemi kullanılmıştır (Johnson ve Wichem 1998’den aktaran Paleka ve Vitezic, 2023, s. 9). Küme üyeliği, mesafe bilgisi ve nihai küme merkezleri kontrol edildikten sonra, üç kümeli bir çözümün uygun olduğu görülmüştür. Elde edilen ANOVA testleri, beş faktörün tamamının üç küme arasındaki farklılıklara katkıda bulunduğunu göstermiştir (Tablo 2). Ortalamaların karşılaştırılması, vergi mükellefi segmentlerinin birbirlerinden farklı olduğunu göstermiş ve ortalamalardaki istatistiksel olarak anlamlı farklılıkları teyit etmiştir.

Tablo 2. Kümeleme Analizi

Faktörler	Kümeler			F değeri	Sig.
	1	2	3		
Vergi Oranı	4,78	4,16	4,23	101,624	<,000
Vergi Ahlakı	3,45	3,40	2,43	308,115	<,000
Vergi Karmaşıklığı	1,9	2,8	2,7	174,477	<,000
Sosyal Normlar	3,89	3,87	3,98	3,922	0,021
Adalet Algısı	3,51	3,39	3,61	10,181	<,000
N	85	115	103		

Yapılan kümeleme analizi sonucunda birinci küme 85 mükellef, ikinci küme 115 mükellef ve üçüncü küme ise 103 mükellef olarak belirlenmiştir.

Birinci kümede mükellefler, vergi yükümlülüklerine uyma konusunda içsel bir motivasyona sahip olanlar olarak tanımlanabilir. İçsel motivasyon teorisinin temelinde, ekonomiyi “psikolojik etkilerin” şekillendirdiği varsayımı

bulunmaktadır (Torgler, 2003, s. 124). Nitekim birinci kümede yer alan mükelleflere bakıldığında vergi ahlakı yüksek (vergi ahlakı = 3,45), vergiye ilişkin adalet algısı yüksek (adalet algısı = 3,51) ve sosyal normların yüksek (sosyal norm = 3,89) olduğu görülmektedir. Ayrıca birinci kümede yer alan vergi mükelleflerinin vergi oranlarını yüksek bulduğu (vergi oranı = 4,78), vergi sistemini karmaşık bulmadığı (vergi karmaşıklığı = 1,9) ve vergi sistemine ilişkin adalet algısının düşük olduğu görülmektedir (adalet algısı = 3,51). Bu nedenle birinci kümede yer alan mükellefler “içsel mükellef” ya da “ahlaki olarak bağlı mükellef” olarak tanımlanabilir. İçsel mükellefler, diğer mükellef tipolojilerine kıyasla, herhangi bir zorlama olmaksızın motive olabilen ve vergi ödeme konusunda fedakarlık yapmak zorunda hisseden mükelleflerdir (Torgler, 2003, s. 124).

İkinci kümede yer alan vergi mükellefleri vergi oranlarının yüksek olduğu algısına sahiptir (vergi oranı = 4,16). İkinci kümede yer alan mükellefler vergi sisteminin karmaşık olduğu konusunda kararsız olduğu görülmektedir (vergi karmaşıklığı = 2,8) ve bu kümede yer alan mükelleflerin vergi sistemine ilişkin adalet algısı diğer kümeler ile kıyaslandığında nispeten düşüktür (adalet algısı = 3,39). Ayrıca ikinci kümede yer alan mükellefler diğer gruplar ile karşılaştırıldığında ailelerinin veya arkadaşlarının vergi uyumlarına ilişkin beklentisinin düşük olduğunu belirtmişlerdir (sosyal normlar = 3,87). İkinci kümede yer alan mükelleflerin vergi uyumunu etkileyen faktörler arasında psikolojik faktörlerin etkili olmadığı görülmüştür. Bu nedenle bu kümede tanımlanan mükellef tipi vergi oranı ve vergi sistemi gibi dışsal/ekonomik faktörlerden etkilenmektedir. Bu nedenle ikinci kümede yer alan mükellefler “mali motivasyonlu mükellef ya da dışsal mükellef” olarak tanımlanabilir.

Üçüncü kümedeki mükellefler çevrelerinde yer alan insanların vergi uyumuna ilişkin bazı beklentileri olduğunu kabul etmektedirler (sosyal normlar = 3,98). Bu nedenle üçüncü kümedeki mükellefler “sosyal mükellef” olarak tanımlanmaktadır. Sosyal vergi mükellefleri, toplumsal normlardan etkilenen vergi mükellefleri olarak tanımlanmakta ve vergiye ilişkin ödev ve sorumluluklarını yerine getirmediklerinde kendilerini suçlu ve mahcup hissetmektedirler. Öte yandan, toplumun vergiye bakış açısı da mükellefin vergiye yönelik algısını ve davranışını etkilemektedir. Eğer toplumun vergiye bakış açısı 'adil' olduğu yönündeyse, bu durum mükellefi vergiye karşı motive edecektir. Nitekim üçüncü grupta yer alan mükelleflerin vergiye ilişkin adalet algısının da yüksek olduğu görülmektedir (adalet algısı =3,61). Diğer mükelleflerin vergilerini ödediklerini gözlemleyen sosyal mükellefler de vergiye uyum eğilimindedir (Çiçek vd., 2019, s. 235 – 237).

Sonuç olarak, üç farklı mükellef tipi, vergi mükelleflerinin vergi uyumu konusunda farklı motivasyonlara sahip olduklarını ve bu motivasyonların ekonomik, psikolojik ve sosyal faktörlerle şekillendiğini ortaya koymaktadır. İçsel mükellefler, vergiye olan bağlılıklarını ahlaki ve etik değerlere dayandırırken, dışsal mükellefler daha çok ekonomik ve cezai teşviklerden etkilenmektedir. Sosyal mükellefler ise, toplumsal normlar ve çevrelerinden gelen sosyal baskılara göre hareket etmektedirler. Bu farklı mükellef tipolojileri, vergi uyumu konusunda daha etkili politikaların geliştirilmesi için önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda mükellefleri içsel, dışsal ve sosyal motivasyonlar gibi farklı gruplara ayırarak, her bir grubun ihtiyaçlarına yönelik daha spesifik ve etkili vergi politikaları geliştirilebilir. Örneğin içsel mükellefler için, ahlaki sorumluluk ve vergi ahlakı gibi faktörlere dayanan politikalar uygulanabilir. İçsel mükelleflere yönelik vergi eğitimi veya ödüllendirme sistemleri gibi stratejiler etkili olabilir. Dışsal mükellefler için, vergi sisteminin karmaşıklığını azaltmaya yönelik reformlar, vergi indirimleri, teşvikler veya cezai yaptırımlar ile vergi uyumu artırılabilir. Sosyal mükellefler için, toplumun vergiye dair adalet algısının güçlendirilmesi, toplumsal normların teşvik edilmesi gibi stratejilerle vergi uyumu artırılabilir. Ayrıca her mükellef kümesinin farklı motivasyonlara dayalı olduğu göz önüne alındığında, vergi denetimlerinin ve uygulamalarının da bu kümelere özgü olarak şekillendirilmesi gerekebilir. Örneğin; içsel mükellefler, vergi sistemine olan güven ve ahlaki sorumlulukla motive olduklarından, bu tür mükelleflerin uyumunu teşvik etmek için şeffaflık, güven ve adalet gibi faktörlere odaklanmak daha etkili olabilir. Dışsal mükellefler ise ekonomik fayda ve cezai yaptırımlar gibi dışsal faktörlere duyarlı olduklarından, bu gruptaki mükelleflere yönelik vergi denetimleri ve cezai uygulamalar daha sıkı hale getirilebilir. Sosyal mükellefler için ise, çevrelerinin ve toplumun tutumları önemli olduğundan, toplumsal baskı ve toplumun rol modeli oluşturma gibi unsurlar denetim sürecine dahil edilebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu araştırmada vergi mükelleflerinin kümelenmesi ve bu kümeleri şekillendiren faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda Gümüşhane ilinde faaliyet gösteren 303 gelir ve kurumlar vergisi mükellefinden oluşan örneklemden elde edilen veriler Açıklayıcı Faktör Analizi ve K- Ortalamalar Kümeleme Analizi kullanılarak analiz edilmiştir. Açıklayıcı Faktör Analizi'nden elde edilen bulgular; vergi sisteminin karmaşıklığı, vergi ahlakı, dikey adalet, sosyal normlar, vergi oranı ve yatay adaletin vergi uyumunu açıklamada etkili olduğu yönündedir. Kümeleme analizinden elde edilen sonuçlara bakıldığında ise vergi mükellefleri üç farklı kümeye ayrılmıştır. Birinci kümede yer alan vergi mükelleflerinin vergi yükümlülüklerine uyma konusunda içsel bir motivasyona sahip olduğu; vergi ahlakı, adalet algısı ve sosyal normlar gibi vergi uyumunu etkileyen psikolojik faktörlerle ön plana çıktığı görülmüştür. Dolayısıyla birinci kümede yer alan

mükellefler Torgler'in "içsel mükellef" ya da "ahlaki olarak bağlı mükellef" olarak tanımladığı, herhangi bir zorlama olmaksızın motive olabilen, kendilerini yapmaları gereken fedakârlıklar hususunda zorunlu hisseden mükellefler olarak tanımlanmıştır. İkinci kümede yer alan mükelleflerin vergi oranı ve vergi sistemi gibi dışsal/ekonomik faktörlerden etkilendiği görülmüştür. Bu nedenle ikinci kümede yer alan mükellefler Torgler (2003) tarafından "mali motivasyonlu mükellef ya da dışsal mükellef" olarak tanımlanmıştır. Üçüncü kümedeki mükelleflerin ise sosyal normlara ilişkin algısının yüksek olduğu görülmüştür. Bu nedenle üçüncü kümedeki mükellefler Torgler (2003)'in "sosyal mükellef" tanımına uyduğu görülmüştür. Birinci ve üçüncü kümede yer alan mükelleflerin psikolojik faktörlerden etkilendiği, ikinci grupta yer alan mükelleflerin ise ekonomik faktörlerden etkilendiğini söylemek mümkündür. Elde edilen bu sonuçlar Paleka ve Vitezic (2023) ile benzerlik göstermektedir. Üç farklı mükellef tipi, vergi uyumunu şekillendiren motivasyonların ekonomik, psikolojik ve sosyal faktörler aracılığıyla nasıl farklılaştığını göstermektedir. İçsel motivasyona sahip mükellefler, vergiye olan bağlılıklarını ahlaki ve etik değerlere dayandırarak, vergi ödeme yükümlülüklerini yerine getirme konusunda içsel bir sorumluluk hissetmektedirler. Dışsal motivasyona sahip mükellefler ise, vergi uyumunu genellikle ekonomik teşvikler ve cezai yaptırımlar gibi dışsal faktörlere dayalı olarak gerçekleştirmektedirler. Sosyal motivasyona sahip mükellefler, çevrelerinden ve toplumdan gelen sosyal normlar ve baskılar doğrultusunda vergiye uyum göstermektedirler. Bu farklı motivasyon biçimleri, vergi uyumu stratejilerinin daha etkili bir şekilde belirlenmesini ve hedeflenmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca, vergi denetimlerinin ve uygulamalarının, her mükellef grubunun motivasyonel yapısına uygun şekilde şekillendirilmesi, vergi uyumunun sürdürülebilirliğini artırabilir. Vergi idaresi, mükellef tiplerinin vergi uyumunu nasıl etkileyeceğinin farkında olmalı ve bu dinamikleri göz önünde bulundurarak stratejik politikalar geliştirmelidir.

Vergiye uyum sürecinde mükellef davranışlarının kümelenmesi ve bu kümeleri şekillendiren faktörlerin belirlenmesini amaçlayan bu çalışma mevcut literatüre katkı sunmakla birlikte birtakım sınırlılıklara sahiptir. İlk olarak araştırmanın örneklemini Gümüşhane'de faaliyette bulunan gelir ve kurumlar vergisi mükellefleridir. Elde edilen araştırma sonuçlarının ihtiyatlı bir şekilde yorumlanması önerilmektedir. İlerleyen araştırmalarda, araştırma çerçevesinin genişletilmesinin hatta uluslararası karşılaştırmalar yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. İkinci olarak, bu çalışmada ekonomik ve psikolojik faktörlerin vergi uyumuna etkisi değerlendirilirken, tüm potansiyel değişkenler araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırmada, ekonomik faktörler arasında vergi oranı ve vergi sisteminin karmaşıklığı öne çıkarken, psikolojik faktörler açısından ise sosyal normlar, adalet algısı ve vergi ahlakı gibi değişkenler ele alınmıştır. İlerleyen çalışmalarda, ekonomik ve psikolojik faktörlerin vergi uyumuna etkisi daha geniş bir perspektiften ele alınarak, farklı değişkenler ile incelenebilir. Son olarak vergi uyum davranışının doğasının daha iyi anlaşılması ve bu doğrultuda etkili stratejilerin geliştirilmesi için, vergi uyumu araştırmalarının, bireylerin vergi ödeme davranışlarını etkileyen psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin detaylı bir biçimde incelenmesi, vergi uyumunun artırılmasına yönelik politikaların etkinliğini artıracaktır. Ayrıca, vergi uyumu üzerine yapılan araştırmaların, multidisipliner bir yaklaşımla, farklı bakış açılarını birleştirerek daha derinlemesine analiz edilmesi, hem vergi denetim stratejilerinin daha iyi şekillendirilmesine hem de toplumun vergiye olan yaklaşımının iyileştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akbelen, Z., Arlı, N. B., Leba, R. & Aydemir, M. (2021). Sosyal normlar ve dağıtım adaleti algısının vergi uyumu üzerindeki etkileri. *International Journal of Social Inquiry*, 14 (1), 1 – 25. <https://doi.org/10.37093/ijsi.950440>.
- Alexander, P. & Balavac - Orlic, M. (2022). Tax morale: Framing and fairness. *Economic Systems*, 46 (1), <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2021.100936>.
- Ali, M. M., Cecil, H. W. & Knoblett, J. A. (2001). The effects of tax rates and enforcement policies on taxpayer compliance: a study of self-employed taxpayers. *Atlantic Economic Journal*, 29, 186 – 202. <https://doi.org/10.1007/BF02299137>.
- Allingham, M. G. & Sandmo, A. (1972). Income tax evasion: a theoretical analysis. *Journal of Public Economics*, 1 (3 – 4), 323 – 338. [https://doi.org/10.1016/0047-2727\(72\)90010-2](https://doi.org/10.1016/0047-2727(72)90010-2).
- Alm, J. & Torgler, B. (2006). Culture differences and tax morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*, 27 (2), 224 – 246. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2005.09.002>.
- Alm, J., Sanchez, I. & De Juan, A. (1995). Economic and noneconomic factors in tax compliance. *Kyklos*, 48, 3 - 18. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1995.tb02312.x>.
- Arslan, C. B. (2020). Vergilemede açıklık ve basitlik ilkesi: Kurumlar Vergisi Kanunu'nun okunabilirlik düzeyine ilişkin bir inceleme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (4), 687 - 695.

- Avcı, A. (2019). Faktör analizinin sf-36 yaşam kalitesi ölçeğine uygulaması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Bakri, A. A. (2024). Impact of tax knowledge, tax rates, tax payment methods, tax sanctions on taxpayer compliance levels micro small and medium enterprises. *Accounting Studies and Tax Journal (COUNT)*, 1 (1), 24 – 30.
- Barrios, S., Greve, B., Hussain, M. A., Paulus, A., Picos, F. & Riscado, S. (2017). Measuring the fiscal and equity impact of tax evasion: evidence from Denmark and Estonia (No. 05/2017). JRC Working Papers on Taxation and Structural Reforms.
- Becker, Gary S. (1968). Crime and punishment: An economic approach. *The Journal of Political Economy*. 76 (2), 169-217, <https://doi.org/10.1086/259394>
- Bilgin, H. (2011). Türkiye’de vergi ahlakının belirleyicileri. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 38, 167 - 190.
- Blanthorne, C. & Kaplan, S. (2008). An egocentric model of the relations among the opportunity to underreport, social norms, ethical beliefs, and underreporting behavior. *Accounting, Organizations and Society*, 33 (1 /8), 684 – 703. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2008.02.001>.
- Bobek, D. D., Roberts, R. W. & Sweeney, J. T. (2007). The social norms of tax compliance: Evidence from Australia, Singapore, and the United States. *Journal of Business Ethics*, 74, 49 – 64.
- Bozdağ, C. A. & Rakıcı, C. (2023). Vergi dairesi personelinin ve mükelleflerin vergi karmaşıklığı algısı: Trabzon örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 38, 181 – 197.
- Büyüköztürk, Ş. (2024). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara. Pegem Akademi.
- Cahyonowati, N., Ratmono, D. & Juliarto, A. (2023). The role of social norms and trust in authority in tax compliance dilemmas. *Cogent Business & Management*, <https://doi.org/10.1080/23311975.2023.2174084>.
- Chindengwike, J. D. & Kira, A. R. (2022). The effect of tax rate on taxpayers' voluntary compliance in Tanzania. *Universal Journal of Accounting and Finance*, 10 (5), 889 – 896. <https://ssrn.com/abstract=4185711>.
- Çiçek, S., Çiçek, H.G. & Şahin-İpek E. A. (2019). Vergiye uyum sürecinde davranışsal yaklaşım: Mükellef davranışları ve tipleri. *Sosyoekonomi*, 27 (39), 223 - 244. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2019.01.13>.
- Daude, C., Gutierrez, H. & Melguizo, A. (2013). What drives tax morale? A focus on emerging economies. *Review of Public Economics*, 207, 9 – 40.
- Didinmez, İ., (2018). Davranışsal iktisat perspektifinden vergi uyum analizi. 1.Baskı, Ankara, Savaş Kitapevi.
- Doğan, B. S. & Seçilmiş, İ. E. (2020). The evolution of tax morale in Turkey. *Journal of Economy Culture and Society*, 62, 145 - 166.
- Erdoğan, Y., Bayram, S., & Deniz, L. (2007). Web tabanlı öğretim tutum ölçeği: Açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimler Dergisi*, 4 (2), 1 - 14.
- Eze, G. P. & Owata, P. G. (2021). Tax rate and tax compliance: the Africa experience. *International Research Journal of Nature Science and Technology (IRJNST)*, 3 (1), 18 – 24.
- Faizal, S. M. & Palil, M. R. (2015). Study on fairness and individual tax compliance in malaysia: preliminary findings. *International Journal of Business, Economics and Law*, 8 (1), 74 – 79.
- Farrar, J., Kaplan, S. E. & Thorne, L. (2019). The effect of interactional fairness and detection on taxpayers' compliance intentions. *Journal of Business Ethics*, 154, 167 – 180. <https://doi.org/10.1007/s10551-017-3458-x>.
- Field, A. (2013). *Discovering Statistics Using SPSS*. https://us.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/52063_00_Field_4e_SPSS_Prelims.pdf
- Franzoni, L. A. (1998). Tax evasion and tax compliance. <https://ssrn.com/abstract=137430>. Erişim Tarihi: 12/11/2024.
- Gambo, M. J., Mas'ud, A., Nasidi, M. & Oyewole, O. S. (2014). Tax complexity and tax compliance in African self-assessment environment. *International Journal of Management Research & Review*, 4 (5), 575 – 582.
- Gordon, D. V. & Wen, J. F. (2017). A Question of fairness: time to reconsider income-averaging provisions. Institut C.D. HOWE Institute commentary NO. 494, ISBN: 978-1-987983-37-1. <https://www.semanticscholar.org/paper/A-Question-of-Fairness%3A-Time-to-Reconsider-Gordon-Wen/ddc1e3d97307b273d8a83be6cf30ea17b2259532>.

- Gökbunar, A. R., Selim, S., & Yanıkkaya, H. (2007). Türkiye'de vergi ahlakını belirleyen faktörler üzerine bir araştırma. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 18(63), 69 - 94.
- Hartner, M., Rechberger, S., Kirchler, E. & Schabmann, A. (2008). Procedural fairness and tax compliance. *Economic Analysis & Policy*, 38 (1), 137 – 152. [https://doi.org/10.1016/S0313-5926\(08\)50010-5](https://doi.org/10.1016/S0313-5926(08)50010-5).
- Hauptman, L., Gürarda, S. & Korez – Vide, R. (2015). Exploring voluntary tax compliance factors in Slovenia: Implications for tax administration and policymakers. *Lex Localis*, 13, 639 – 659.
- Jimenez, P. & Iyer, G. S. (2016). Tax compliance in a social setting: The influence of social norms, trust in government, and perceived fairness on taxpayer compliance. *Advances in Accounting, incorporating Advances in International Accounting*, 34, 17 – 26. <https://doi.org/10.1016/j.adiac.2016.07.001>.
- Karaca, C., Oktay, S. & Yemez, İ. (2020). Vergi uyumunun ekonomik ve sosyo-kültürel belirleyicileri: Sivas ili örneği. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı, 62 – 73.
- Karagöz, Y. (2019). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği. Güncellenmiş ve Geliştirilmiş 2. Basım*. Ankara. Nobel Yayınevi.
- Kehelwalatenna, S. & Soyza, B. (2020). Determinants of tax compliance behaviour: the case of Sri Lankan taxpayers. *Global Review of Accounting and Finance*, 11 (1), 42 - 61.
- Kim, C. K. (2002). Does fairness matter in tax reporting behavior?. *Journal of Economic Psychology*, 23 (6), 771 – 785. [https://doi.org/10.1016/S0167-4870\(02\)00138-1](https://doi.org/10.1016/S0167-4870(02)00138-1).
- Kirchler, E., Niemiowski, A. & Wearing, A. (2006). Shared subjective views, intent to cooperate and tax compliance: Similarities between Australian taxpayers and tax officers. *Journal of Economic Psychology*, 27, 502 - 517. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2006.01.005>.
- Kitapçı, İ. (2015). *Vergi etiği vergi psikolojisi verginin sosyo - psikolojik teorisi*. Seçkin Yayınevi.
- Kondelaji, M. H., Sameti, M., Amiri, H. & Moayedfar, R. (2016). Analyzing determinants of tax morale based on social psychology theory: Case study of Iran. *Iran Economic Review*, 20(4), 579 - 595.
- Kostritsa, M. & Sittler, I. (2017). The impact of social norms, trust, and fairness on voluntary tax compliance in Austria. *Management*, 12 (4), 333 – 353.
- Luttmer, E. F. P. & Singhal, M. (2014). Tax morale. *Journal of Economic Perspectives*, 28 (4), 149 – 168.
- Mahangila, D. N. & Holland, K. (2015). Analysis of procedural and retributive justice in tax compliance. *The Operations Research Society of Eastern Africa (ORSEA)*, 5 (1), 113 - 160. <https://ssrn.com/abstract=2833521>.
- Mas'ud, A., Aliyu, A. A. & Gambo, J. (2014). Tax rate and tax compliance in Africa. *European Journal of Accounting Auditing and Finance Research*, 2 (3), 22 – 30.
- Mayowan, Y. (2018). Tax morale and tax compliance. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 93, 264 – 267.
- Mukhlis, I., Utomo, S. H. & Sesetio, Y. (2015). The role of taxation education on taxation knowledge and its effect on tax fairness as well as tax compliance on handicraft smes sectors in Indonesia. *International Journal of Financial Research*, 6 (4), 161 – 169.
- Musimenta, D. (2020). Knowledge requirements, tax complexity, compliance costs and tax compliance in Uganda. *Cogent Business & Management*, 7 (1), <https://doi.org/10.1080/23311975.2020.1812220>.
- Nasution, M. K., Santi, F., Husaini, Fadli & Pirzada, K. (2020). Determinants of tax compliance: A study on individual taxpayers in Indonesia. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 8 (2), 1401 - 1418. [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2\(82\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.8.2(82)).
- Niesiobedzka, M. & Kołodziej, S. (2020). The fair process effect in taxation: The roles of procedural fairness, outcome favorability and outcome fairness in the acceptance of tax authority decisions. *Current Psychology*, 39, 246 – 253. <https://doi.org/10.1007/s12144-017-9762-x>.
- Nyamapheni, J. & Robinson, Z. (2022). How can different currency regimes affect the willingness to pay tax? Tax morale evidence from Zimbabwe. Working Papers 29690. <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2156678>.

- Öner, S. & Cural, M. (2019). Vergi karmaşıklığı: gelir vergisi kanunu, gelir vergisi beyanname düzenleme rehberleri ve beyan broşürlerinin okunabilirliği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 5 (1), 99 – 114.
- Paleka, H. & Vitezic, V. (2023). Tax compliance challenge through taxpayers' typology. *Economies*, 11, 219. <https://doi.org/10.3390/economies11090219>
- Palil, M.R. & Mustapha, A.F. (2011). The evolution and concept of tax compliance in Asia and Europe. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 5 (11), 557 – 563.
- Saad, N. (2012). Perceptions of tax fairness and tax compliance behaviour: a comparative study. *Jurnal Pengurusan*, 36, 89 – 100.
- Saad, N. (2014). Tax knowledge, tax complexity and tax compliance: taxpayers' view. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 109, 1069 – 1075. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.590>
- Sapiei, N. S., Kasipillai, J. & Eze, U. C. (2014). Determinants of tax compliance behaviour of corporate taxpayers in Malaysia. *eJournal of Tax Research*, 12 (2), 383 – 409.
- Siahaan, F. O. (2005). The influence of tax fairness, ethical attitudes and commitment on taxpayer compliance behavior. *The International Journal of Accounting and Business Society*, 13 (1/2), 33 - 44.
- Tabakan, G. & Avcı, O. (2021). Vergiye gönüllü uyumu etkileyen faktörlerin lojistik regresyon analizi ile belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, 29 (48), 541 - 561.
- Tehulu, T. A. & Dinberu, Y. D. (2014). Determinants of tax compliance behavior in Ethiopia: The case of Bahir Dar city taxpayers. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5 (15), 263 – 274.
- Tenidou, E., Valsamidis, S., Petasakis, I. & Mandilas. A. (2015). Elenxis, an effective tool for the war against tax avoidance and evasion. *Procedia Economics and Finance*, 33, 303 – 312. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)01714-1](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)01714-1)
- Torgler, B. & Schaltegger, C. A. (2005). Tax morale and fiscal policy. <https://www.researchgate.net/publication/5010351> Erişim Tarihi: 7/11/2024.
- Torgler, B. (2003). Tax morale, rule-governed behaviour and trust. *Constitutional Political Economy*, 14, 119 - 140. <https://doi.org/10.1023/A:1023643622283>
- Torgler, B. (2007). *Tax Compliance and Tax Morale: A Theoretical and Empirical Analysis*. Edward Elgar Publishing, UK. <https://www.researchgate.net/publication/27474421>
- Tran-Nam, B. & Evans, C. (2014). Towards the development of a tax system complexity index. *Fiscal Studies*, 35 (3), 341 - 370. <https://www.jstor.org/stable/24440363>
- Tusubira, F. N. & Nkote, I. N. (2013). Social norms, taxpayers' morale and tax compliance: The case of small business enterprises in Uganda. *Journal of Accounting, Taxation and Performance Evaluation*, 2 (1).
- Uğur, C. Y. & Günay, H. F. (2022). Türkiye'de vergi ahlakının belirleyenlerine yönelik bir inceleme. Şahin Karabulut (Editör). *Ekonomi Ve Finans Alanındaki Uygulamaların Ampirik Sonuçları içinde* (1 – 14), Ekin Yayınevi, Bursa.
- Van Dijke, M., Gobena, L. B. & Verboon, P. (2019). Make me want to pay. A three-way interaction between procedural justice, distributive justice, and power on voluntary tax compliance. *Frontiers in Psychology*, 10, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01632>
- Vincent, O. (2021). Assessing SMEs tax non-compliance behaviour in Sub-Saharan Africa (SSA): An insight from Nigeria. *Cogent Business & Management*, 8, <https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1938930>
- Williams, C. C. & Krasniqi, B. (2017). Evaluating the individual- and country-level variations in tax morale: Evidence from 35 eurasian countries. *Journal of Economic Studies*, 44 (5), 816 – 832. <https://doi.org/10.1108/JES-09-2016-0182>
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74 – 85.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zeren, G. (2019). Türkiye'de ve bazı ülkelerde vergi karmaşıklığının karşılaştırmalı incelenmesi. *International Journal of Public Finance*, 4 (2), 145 - 165.

Extended Abstract

Aim and Scope

In this study, it is aimed to determine the clustering of taxpayers and the factors shaping these clusters. In this context, the data obtained from a sample of 303 income and corporate taxpayers operating in Gümüşhane province were analysed using Explanatory Factor Analysis and K-Means Clustering Analysis.

Methods

In the research, data obtained from 303 taxpayers were analyzed using explanatory factor analysis and K-means cluster analysis.

Findings

The demographic characteristics of 303 participants in the study are as follows. 20,8 % of the participants are female and 78,2 % are male. The average age of the participants is 41.49. 72% of the participants earn an average monthly income of 0 - 30.000 TL. The level of education is 18.5% secondary school, 20.1% primary school and 36.3% high school. Finally, 66% of the participants have been operating in the range of 3 - 7 years.

Exploratory Factor Analysis (EFA) was conducted in the research. In this analysis, Kaiser-Meyer-Olkin test was determined as 0,682 and it was seen that there was a 6-factor structure. Varimax orthogonal rotation method was used as factor rotation method. However, some items in the study were found to have common factor variance values and these items were excluded from the analysis (Item 4. "I believe that it is necessary to comply with tax obligations").

The findings obtained from the Explanatory Factor Analysis indicate that the complexity of the tax system, tax morality, vertical justice, social norms, tax rate and horizontal justice are effective in explaining tax compliance.

When the results obtained from clustering analysis are examined, taxpayers are divided into three different clusters. It has been observed that taxpayers in the first cluster have an intrinsic motivation to comply with tax obligations and that psychological factors affecting tax compliance such as tax morality, perception of fairness and social norms come to the fore. Therefore, taxpayers in the first cluster are defined as taxpayers that Torgler defines as 'intrinsic taxpayers' or 'morally committed taxpayers', who can be motivated without any coercion and who feel obliged to make sacrifices. It has been observed that the taxpayers in the second cluster are affected by external/economic factors such as tax rate and tax system. For this reason, the taxpayers in the second cluster were defined as 'fiscally motivated taxpayers or external taxpayers' by Torgler (2003). It was observed that the taxpayers in the third cluster had a high perception of social norms. Therefore, the taxpayers in the third cluster were found to fit Torgler's (2003) definition of 'social taxpayer'. It is possible to say that taxpayers in the first and third clusters are affected by psychological factors, while taxpayers in the second group are affected by economic factors.

Conclusion

It is thought that the results of the research will guide the government and policy makers in understanding the motivations of taxpayers clustered according to tax compliance and economic and psychological factors and will help to take the necessary steps to develop policies to increase tax compliance.